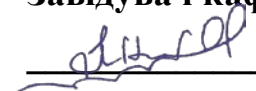

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

До захисту допустити:

Завідувач кафедри

Максим БУЛИК
«15» травня 2025 р.

«ПОПУЛІЗМ ЯК СТРАТЕГІЯ ПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ»

Кваліфікаційна робота здобувача вищої освіти
першого (Бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми «Політологія»

Злидара Марка Руслановича

Науковий керівник: Балабанов Костянтин
Васильович, д.політ.н., професор, професор
кафедри політології та міжнародних відносин

Рецензент:

Трима Катерина Андріївна, к.політ.н.,
старший дослідник, доцент відділення
міжнародних відносин факультету бізнесу та
соціальних наук Грузинського університету
імені Давида Агмашенебелі

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою відмінно / А / 90

Секретар ЕК

Максим БУЛИК

«13» червня 2025 р.

Київ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1.	
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОПУЛІЗМУ ЯК ПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ..	8
РОЗДІЛ 2.	
МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ ПОПУЛІСТСЬКОГО МАНІПУЛЮВАННЯ..	26
РОЗДІЛ 3	
ВПЛИВ ПОПУЛІЗМУ НА ПОЛІТИЧНУ КУЛЬТУРУ ТА	
ДЕМОКРАТИЧНІ ПРОЦЕСИ.....	37
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	57

ВСТУП

Актуальність. У сучасному світі популізм стає все більш помітним явищем у політичному світі багатьох країн. Цей феномен активно використовує політику підтримки благополуччя з боку широких мас, що занепокоєння щодо стану демократичних процесів. Популістські рухи та партії все частіше звертаються до емоцій, спрощених рішень і чорно-білої риторики, що може призвести до маніпуляцій громадською свідомістю. Актуальність цієї теми зумовлена недостатністю розуміння механізмів популістського впливу та його наслідків для політичної культури і демократичних інститутів.

Особливої гостроти ця проблема набуває в періоди виборчих кампаній, криз або збройних конфліктів, коли суспільство є вразливим до спрощених рішень і радикальних обіцянок. Популізм використовується як стратегія маніпулювання, що підриває демократичні принципи, поляризує суспільство та спотворює політичний дискурс.

На тлі зростання політичної нестабільності, соціально-економічної напруги та кризи довіри до традиційних еліт, популізм дедалі частіше виступає як головна стратегія здобуття та утримання влади. Особливо виразно ця тенденція проявилася в країнах Центрально-Східної Європи, зокрема в Угорщині, Словаччині та, певною мірою, Румунії. Прихід до влади популістських лідерів у цих державах засвідчив ефективність маніпулятивних методів впливу на суспільну свідомість, зокрема через спрощену риторiku, націоналістичні гасла, антиєвропейську або антиміграційну налаштованість та використання теми "ворожої еліти".

Саме тому дослідження популізму як форми політичної маніпуляції є надзвичайно важливим для розуміння сучасних процесів у політичній

комунікації, формування критичного мислення у громадян та забезпечення стабільності демократичних інституцій.

Об'єктом дослідження є політичний популізм як соціально-політичне явище, що проявляється у стратегіях, риториці та діях політичних акторів у демократичних та перехідних політичних системах.

Політичний популізм охоплює як ідеологічні, так і комунікативні та стратегічні аспекти діяльності політичних акторів, які апелюють до "простого народу", протиставляючи його "корумпованим елітам", "системі" або "зовнішнім загрозам".

Предметом дослідження є ті форми і механізми, за допомогою яких популізм функціонує як інструмент здобуття та утримання влади. Йдеться про риторику, образи, емоційні наративи, соціальні технології та інформаційні канали, що використовуються популістами для маніпулювання громадською думкою. Політичний популізм вивчається у контексті його впливу на демократичні інститути, політичну культуру, громадську свідомість та стабільність державного управління.

Ступінь вивчення у науковій літературі політичного популізму як форми маніпуляції активно досліджується у межах політичної філософії, соціальної психології, політології та комунікаційних наук. Упродовж останніх десятиліть зросла кількість міждисциплінарних праць, що аналізують популізм не лише як політичну ідеологію, а й як інструмент впливу на масову свідомість, форму соціального контролю та стратегію політичного виживання. Важливий внесок у теоретичне осмислення популізму зробив аргентинський філософ Ернесто Лаклау у своїй праці *«Популістський розум»* (*On Populist Reason*). Він розглядає популізм як особливу форму політичної логіки, що ґрунтується на створенні дихотомії між «народом» і «елітами».

Також Умберто Еко у своєму есе *«Вічний фашизм»* (*Ur-Fascism*) також порушує проблематику популізму в контексті авторитарних тенденцій. Він описує низку ознак, притаманних фашистським і популістським рухам, серед

яких — культ традиції, антиплюралізм, націоналістична риторика, маніпуляція страхом і ворожість до критичного мислення. Фундаментальне значення для розуміння механізмів популістського впливу має й праця французького соціального психолога Гюстава Лебона *«Психологія натовпу»*. У ній автор досліджує, як масова свідомість відрізняється від індивідуального мислення, як натовп легко піддається емоційному навіюванню, спрощеним гаслам і харизматичному лідерові.

Мета дослідження дослідити популізм як стратегію політичного маніпулювання, а також у вивчених механізмів, які використані для впливу на громадську думку.

Завдання дослідження:

1. Визначити сутність популізму та його основні риси.
2. Визначити типологію популізму.
3. Описати основні методи, які застосовуються популістичними суб'єктами.
4. Дослідити вплив популізму на демократичні процеси та політичну культуру.
5. Визначити основні методи протидії популізму.

Важливою складовою джерельної бази є аналітичні матеріали ЗМІ, зокрема публікації провідних українських та міжнародних видань (BBC, Deutsche Welle, The Guardian, Politico, Європейська правда, Українська правда), що висвітлюють діяльність популістських урядів. Ці джерела дозволяють простежити практичне втілення популістських стратегій, їхній медійний супровід, риторику та наслідки для політичної системи.

Таким чином, поєднання наукових теорій із емпіричними матеріалами ЗМІ та офіційних джерел створює комплексну основу для аналізу популізму як стратегії політичного маніпулювання в сучасному європейському контексті.

Методологічна база дослідження. У дослідженні використовуються кілька методів, що дозволяють отримати комплексне уявлення про популізм та його вплив. Основними методами є:

- **Аналіз** - для вивчення теоретичних підходів до популізму та ідентифікації основних характеристик.
- **Кейс-стаді** - на прикладі конкретних політичних почуття.
- **Історіографічний метод** - який дозволяє простежити еволюцію розвитку популізму.

Наукова новизна дослідження утворюється в комплексному аналізі популізму як стратегії політичного маніпулювання, що дозволяє виявити специфічні механізми впливу на суспільство. Наукова новизна даного дослідження полягає у глибокому аналізі популізму як стратегії політичного маніпулювання, що дозволить систематизувати знання про його прояви у сучасному політичному контексті. Це дослідження прагне визначити основні механізми політичного маніпулювання, які використовуються популістами, включаючи мовні стратегії, емоційну риторику, спрощення складних питань та формування образу "ворога народу".

Практичне значення даного дослідження полягає у глибокому аналізі популізму як стратегії політичного маніпулювання, що дозволить систематизувати знання про його прояви у сучасному політичному контексті. Це дослідження прагне визначити основні механізми політичного маніпулювання, які використовуються популістами, включаючи мовні стратегії, емоційну риторику, спрощення складних питань та формування образу "ворога народу". Також буде проаналізовано вплив популізму на демократичні інститути, що дасть змогу виявити як позитивні, так і негативні наслідки популістських стратегій, а також зрозуміти, в яких випадках популізм може діяти як каталізатор демократичних змін або загрожувати стабільності демократичного режиму.

Дослідження також може бути важливим для участі в публічних дебатах про роль популізму в суспільстві, надаючи аргументи для критики популістських риторик і маніпуляцій. Це сприятиме формуванню більш свідомого громадянського суспільства.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. У ній послідовно охарактеризовано теоретичні засади популізму, його вплив на політичну культуру та демократичні інститути, а також проаналізовано можливі способи протидії популістським маніпуляціям у сучасному суспільстві.

Розділ 1. Теоретичні основи популізму як політичної стратегії. У цьому розділі розкрито сутність поняття популізму, а також його перші прояви і згадки в історії в основному в ньому описана структура Римського Республіканського суспільства і прояви популізму в ньому і його вплив на внутрішню політику.

Розділ 2. Вплив популізму на політичну культуру та демократичні процеси. У другому розділі розглядаються конкретні приклади функціонування популістських стратегій у сучасних політичних режимах також в ньому проходить межа диференціації правих і лівих популістських рухів.

Розділ 3. Методи протидії популізму і його негативним наслідкам. Останній розділ присвячено аналізу можливих механізмів стримування популістських тенденцій у політичному дискурсі. Розглянуто роль громадянського суспільства, незалежних ЗМІ, політичної освіти, а також нормативно-правових інструментів для протидії маніпуляціям та дезінформації.

Список використаних джерел налічує 42 найменування

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОПУЛІЗМУ ЯК ПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ

Популізм є феноменом, який має глибокі історичні корені та з'являється у відповідь на різноманітні соціальні, економічні та політичні кризи. Точно виявити заснування популізму, як метода досягнення політичної влади не можливо, але можна точно сказати коли він був присутній. Популізм як політичне явище має свої витoki ще в античності. Ще з народженням електоральної демократії у VI ст. до н. е. в Афінах з реформ Солона (грец. Σόλων, близько 640 до н. е. — 558 до н. е.) одного з семи мудреців. Ціль цих реформ Солон заявляв так : «Я, — Солон, — силу з правдою поєднав, нікого не скривдив і нікого не підніс. Простому народові я дав стільки влади, скільки треба було. Я не позбавив його законних прав, але й не дав йому нічого зайвого. Не скривдив, далі, я й тих, хто мав у своїх руках великі багатства і користувався великим впливом. Я став, покриваючи своїм міцним щитом обидві сторони, не даючи жодній з них переваги»[7]. Як можна помітити ціль демократії ні підняти демос над аристократією, а дати рівні права для всього суспільства тому є сенс диференціювати демократію і популізм.

У Давньому Римі політики активно використовували риторику, спрямовану на залучення підтримки широких верств населення, обіцяючи вирішення їхніх соціальних і економічних проблем. Такий підхід виявився досить ефективним і фактично заклав основи майбутніх популістських стратегій. З огляду на тодішні політичні реалії, подібна поведінка мала логіку, оскільки виборчий процес у Римській республіці був складним, динамічним і багаторівневим. Народ відігравав важливу роль у системі влади: вибори здійснювалися через народні збори, які збиралися за територіальним або

майновим принципом. Через них громадяни обирали посадовців різного рівня та брали участь у законодавчій діяльності. Виборці, розподілені по трибах і центуріях, голосували за кандидатів на державні посади, а результати визначалися більшістю голосів у межах кожної групи [20].

Магістратури — такі як консулат, претура, квестура, еділітет — мали сувору ієрархію та були чітко регламентовані. Кожна з посад передбачала певний рівень відповідальності в управлінні містом, судочинстві, фінансах чи організації публічних заходів. Кандидати намагалися здобути прихильність громадян різними методами — від традиційної агітації та публічних виступів до організації видовищ і роздачі подарунків. Важливу роль відігравала також система патронату: впливові громадяни, виступаючи в ролі патронів, формували мережу клієнтів, які зобов'язувалися підтримувати їх у політичній діяльності, зокрема й на виборах [30].

Голосування проходило публічно, із використанням спеціальних табличок, а результати оголошувалися офіційно. Після обрання нові магістрати вступали на посаду, здійснюючи відповідні релігійні обряди та складали присягу. Таким чином, попри складність і суперечливість системи, політичне життя Римської республіки мало чітко окреслені форми, у межах яких зароджувалися й формувалися практики, що мають відголоски навіть у сучасних політичних процесах..

Від такого політичного життя утворилися в Римській республіці такі дві фракції, як : Популяри і Оптимати. Що в свою чергу представляли два стани Плебейську і Аристократичну. Партія "популяри" (лат. *populares*) в Римі була політичною фракцією, яка виступала за реформи та підтримку інтересів плебеїв (широких верств римського населення) проти консервативної аристократичної фракції "оптимати" (лат. *optimates*). Популяри прагнули зменшити соціально-економічну нерівність та обмежити владу сенату. Вони використовували народні збори і трибунат плебеїв для досягнення своїх цілей. Боротьба за владу цих двох партій внесла свій вклад до знищення Римської Республіки. К партії

популярів примкнув відомий вже тоді Гай Юлій Цезар, він активно підтримував їхні інтереси і здійснював реформи, спрямовані на поліпшення становища плебеїв та обмеження влади сенату. Цезар підтримував розподіл земель серед ветеранів та безземельних громадян, продовжуючи політику, започатковану братами Гракхами. Також він надавав римське громадянство жителям різних частин Італії та провінцій, що збільшувало його підтримку серед населення. Цезар проводив заходи щодо полегшення боргового тягара на плебеїв, що було важливим кроком для зменшення соціальної напруги. Він активно використовував народні збори (comitia) для затвердження своїх законів, обходячи сенат, який контролювався оптиматами.

Як ми знаємо всі ці дії було зроблені для концентрації влади в своїх руках завдяки підтримки великих плебейських мас, що навіть призвело до громадянської війни з минулими соратниками [27]. В кінці кінців це все призвело до знищення Римської Республіки і створення Імперії який базувався на культі особистості наступника Гай Юлія Цезаря Октавіана Августа [26]. В контексті популізму, його дії та методи можна розглядати як приклад раннього популістського лідерства, навіть якщо сам термін "популізм" виник набагато пізніше. І визначити ці дії можна як негативні не тільки для його наслідувачів так і для загальної спільноти тоді ще Римської Республіки.

Популізм у середньовіччі, як поняття сучасного політичного дискурсу, не існував у тому вигляді, в якому ми його розуміємо сьогодні. Проте в середньовічну епоху можна знайти явища та події, які мають певні паралелі з сучасним популізмом. Наприклад, повстання Уота Тайлера в Англії 1381 року. 13 червня 1381 року селянська армія Вота Тайлера увійшла в Лондон, спалюючи урядові будинки, звільняючи в'язнів тюрем і убиваючи урядовців та всіх тих, хто на їх думку був пов'язаний з королівською владою. За два дні королівські війська жорстоко придушили повстання, Тайлер був убитий, а його голова, настромлена на палю, ще протягом декількох тижнів була виставлена на одній з площ Лондона.

Легенди про таких героїв, як Робін Гуд, які борються проти несправедливостей феодальної системи та корумпованих можновладців, також мали популістські тези. Вони створювали ідеалізовані образи захисників простого люду. Ці приклади демонструють, що хоча термін "популізм" не застосовувався в середньовіччі, певні соціальні та політичні рухи тієї епохи мали риси, які можна вважати популістськими за сучасними стандартами.

Якщо брати вже період 17 століття то можна привести приклад буржуазної революції, що призвело до падіння феодального ладу та утвердження капіталізму. в Англії (XVII ст..) було створено дрібнобуржуазну політична партію під назвою "левеллери". Вона брала тези як і раніше загадані до загальних мас. Так само як політично-ідейний супротивник так звані "Дігери" яких можна впевнено вже назвати "робітничо свідомою масою". Які на відміну від "Левелерів" поміркованого типу відкидали приватну власність як таку. І тих і тих можна приписати до партій які використовують популізм для досягнення політичних цілей, а тобто контролю влади .

Популізм середньовіччя, на відміну від сучасного, не був пов'язаний із виборчим процесом, але мав багато спільних рис з сучасним популізмом, таких як апеляція до простих людей, критика еліт і прагнення до соціальної справедливості.

Популізм виник як реакція на соціальну та економічну нерівність в тих суспільствах які були приведені раніше, а також політичну кризу та недовіру до еліт [31].

Він апелює до широких мас, пропонуючи прості рішення складних проблем і критикуючи існуючі політичні структури. Як явище, популізм проявляється в різних формах і може мати значний вплив на політичні системи і суспільства.

Типологія популізму базується на методах його вивчення, однак підхід до аналізу популізму також впливає на те, як ми класифікуємо та інтерпретуємо різні його форми. Існує кілька основних підходів до вивчення популізму, які застосовують різні типи популістичних рухів, лідерів або ідеологій. Один з

таких підходів є звичний для політологічних наук диференціація суспільства на лівих (економічний підхід) і правих (культурний популізм) .

Економічний популізм є однією з ключових форм популістської політики, яка зосереджується на економічних питаннях і базується на обіцянках соціальних вигод для широких верств населення. Його головна мета полягає у мобілізації мас шляхом створення привабливих образів економічного добробуту, які супроводжуються критикою економічної еліти та існуючих структур влади. Такий підхід часто включає збільшення державних соціальних витрат, зменшення податкового навантаження для низькооплачуваних категорій населення та інші заходи, які демонструють прихильність до інтересів звичайних громадян.

Стратегії мобілізації мас у рамках економічного популізму базуються на кількох ключових аспектах. По-перше, це активне використання обіцянок соціального захисту, які передбачають покращення умов життя, зменшення безробіття та забезпечення економічної стабільності. По-друге, популісти часто вдаються до конкретних дій, таких як підвищення мінімальної заробітної плати, розширення програм соціального забезпечення чи реалізація масштабних інфраструктурних проектів. Усе це створює враження активної турботи про населення, посилюючи довіру до лідера чи політичної партії.

Ключовою рисою економічного популізму є інтенсивне використання медіа та рекламних кампаній для популяризації запропонованих ініціатив. Публічні виступи лідерів, спрямовані на звинувачення економічних еліт у несправедливому розподілі ресурсів та висвітлення "зради" національних інтересів, створюють образ політичної сили, що виступає захисником "простих людей". Популістські лідери прагнуть сформувати емоційний зв'язок з громадськістю, подаючи себе як єдиних представників інтересів народу .

З цього можна зробити висновок, що такий політичний підхід виправдовує себе в державах з нестабільною або регресивною економікою, наприклад: Ево Моралес у Болівії чи Рафаель Корреа в Еквадорі,

використовували стратегії економічного популізму для здобуття та збереження підтримки серед найвразливіших верств населення. Їхні політичні кампанії базувалися на обіцянках зменшення бідності, соціальної справедливості та перерозподілу національних ресурсів. Ці заходи були спрямовані на створення позитивного іміджу серед тих, хто раніше відчував себе маргіналізованим або виключеним із суспільного життя.

У підсумку, економічний популізм є потужним інструментом політичної мобілізації, що спирається на риторику соціальної рівності, критику економічної еліти та реалізацію видимих короткострокових результатів, які часто мають сильний вплив на громадську думку.

Зовсім іншої тактики притримується правий популізм, але як його ще називають культурний популізм. Культурний популізм зосереджується на питаннях ідентичності, культури та моральних цінностей, мобілізуючи населення на основі символічних і соціокультурних аспектів. Його основна мета — формування суспільної підтримки через апеляцію до націоналізму, релігійних переконань, захисту традиційних цінностей або інших ідентичних маркерів, які об'єднують певні групи. Такий підхід дозволяє політичним лідерам ефективно впливати на громадську думку, створюючи образ захисника традицій і морального порядку.

У межах культурного популізму політичні лідери часто піднімають питання, що мають символічне значення для окремих соціокультурних груп. Наприклад, це може бути захист мови, підтримка традиційних обрядів або боротьба за збереження історичних символів і культурної спадщини. Такі теми використовуються для створення почуття єдності серед певних верств населення, що дозволяє лідерам консолідувати свою базу підтримки[22].

Стратегії культурного популізму часто включають використання публічних виступів, культурних заходів, засобів масової інформації та інших каналів комунікації, щоб підкреслити важливість національної чи групової ідентичності. Лідери, які дотримуються цієї форми популізму, часто апелюють

до історичного минулого, намагаючись створити ідеалізований образ "золотого віку," з якого черпається натхнення для сучасності. Вони також можуть підкреслювати загрозу з боку "чужинців" або "ворогів," які нібито підривають традиційні цінності чи національну ідентичність.

Приклади культурного популізму можна знайти у політичних кампаніях багатьох сучасних лідерів і партій. Наприклад, Партія Свободи в Австрії активно використовує риторику захисту національної ідентичності, виступаючи за обмеження міграції та збереження традиційних європейських цінностей. Таким чином, культурний популізм є потужною формою політичної стратегії, що дозволяє лідерам консолідувати підтримку серед соціальних груп, апелюючи до їхніх культурних цінностей, історичних символів та моральних переконань.

Також дуже відомою і зрозумілою для кожного є стратегія популізму направленою на протиставлення плебейських мас до аристократичних, а тобто антиелітарний тип. Антиелітарний популізм є однією з ключових форм популізму, яка зосереджується на різкій критиці еліт і владних структур, що сприймаються як відокремлені від реальних потреб і прагнень пересічних громадян. Він апелює до почуття несправедливості, нерівності та розчарування в існуючій системі, пропонуючи радикальні зміни та новий політичний курс. Антиелітарні риторики спрямовані на створення чіткого поділу між "народом" і "елітами," які звинувачуються в корупції, марнотратстві, байдужості та неспроможності вирішувати важливі соціальні проблеми [24].

Цей тип популізму особливо ефективний у періоди політичних, економічних чи соціальних криз, коли довіра до традиційних інститутів влади знаходиться на низькому рівні. Лідери, які використовують антиелітарний популізм, прагнуть позиціонувати себе як представників інтересів звичайних людей, демонструючи свою "наближеність" до них через риторику, символічні жести або особистий стиль поведінки.

Стратегії мобілізації мас у рамках антиелітарного популізму зазвичай включають активну критику корупційних схем, непрозорих рішень або неефективності існуючих владних структур. Політики можуть вдаватися до публічних звинувачень опонентів у змові проти інтересів суспільства, використовуючи резонансні заяви та викривальні матеріали, які активно поширюються через соціальні мережі, ЗМІ та особисті виступи. У багатьох випадках вони також вдаються до формування особистого іміджу як "борця за народ," прагнучи викликати довіру до себе як до людини, яка розуміє реальні потреби суспільства

Одним з відомих дослідників цього типу є Ернест Лаклоу. Ернест Лаклоу — один із найбільш впливових теоретиків сучасної політичної філософії та соціології, особливо відомий своїми працями в галузі теорії популізму та постструктуралізму. Його антилітаристська теорія тісно пов'язана з критикою традиційних еліт та інститутів влади, а також з аналізом того, як суспільство структурується через мову та ідеологію.

Лакло підкреслює важливість "порожніх знаків" в політиці. Він вважав, що еліти потрібно певні ідеологічні конструкції для того, щоб підтримувати свою владу. Популізм, за Лаклоу, є способом звільнення від таких конструкцій через формування нових ідентичностей, які виступають у вигляді колективних вимог проти еліту.

Лаклоу також розглядав політичну боротьбу як боротьбу між "народом" (як колективом) та "елітами" (які є символом встановленого порядку). Важливою частиною його теорії є ідея, що популізм з'являється тоді, коли еліти втрачають легітимність через свою неспроможність вирішувати соціальні проблеми або через їхню віддаленість від потреб і простих людей. Лаклоу стверджує, що популізм використовує антиелітарні наративи для формування політичної єдності серед тих, хто відчуває себе маргіналізованим або невидимим в існуючій політичній системі. Це може призвести до мобілізації мас, які шукають альтернативи існуючим політичним структурам [28].

Одним із найбільш відомих прикладів антиелітарного популізму є політична кампанія Дональда Трампа під час виборів у США. Його риторика часто була спрямована проти "вашингтонського кар'єризму" та політичного істеблішменту, якого він звинувачував у безвідповідальності, корупції та зраді інтересів звичайних американців. Заявляючи себе "голосом народу," Трамп використовував мову, стиль і поведінку, які вирізняли його серед інших політиків, а також підкреслював свою незалежність від традиційних політичних еліт.

Загалом типи популізма можна визначати ще більше, але краще зупинитись на цих трьох через їх розповсюдженість в світі, з чого можна зробити висновок і в їх ефективності.

У висновку, що не має єдиної ідеологічної основи — він може існувати як у лівому, так і в правому політичному спектрі, а також у змішаних або поза ідеологічних формах. Спільною рисою для всіх типів популізму є протиставлення "народу" та "еліти", що є ключовим елементом популістської риторики. Типологія популізму дозволяє глибше зрозуміти механізми його впливу, а також адаптацію до конкретного історичного й політичного контексту в різних країнах. Таким чином, класифікація популізму сприяє системному аналізу його проявів і є важливим інструментом для подальших емпіричних досліджень.

Популізм як політичний феномен проявляється у різних формах і контекстах по всьому світу. Популістські рухи та лідери, які часто претендують на представництво "справжнього народу" проти "корумпованих еліт", мають значний вплив на сучасні політичні процеси.

На даний момент вибори в США показали, що популізм, як метод політичної стратегії є ефективними. Перемога Дональда Трампа на президентських виборах 2016 року стала значною віхою в сучасній політичній історії США, яка викликала широкий резонанс як у країні, так і в світі. Але, що говорити про 2016 рік якщо вже в 2024 року Дональд Трамп зміг повторити свій

Тріумф. Трамп і його команда як і в 2016 успішно використовував популістські ідеї, апелюючи до розчарованих виборців, які відчували себе забутими елітами, особливо в промислових штатах, де були знищені робочі місця через глобалізацію та автоматизацію. Його слогани, як-от "Make America Great Again", акцентували увагу на націоналізмі, економічному націоналізмі та захисті робочих місць американців від зовнішніх загроз, зокрема від нелегальної імміграції та торговельного угоду [18].

Частина виборців підтримала Трампа через його риторику, спрямовану на критику "Вашингтонського болота". Він пообіцяв очистити уряд від корупції та змінити "республіканську революцію", що сподобалося виборцям, розчарованим у політичних інститутах.

Активно виступав проти основних засобів масової інформації, звинувачуючи їх у створенні фейкових новин та маніпуляції громадською думкою. Це допомогло йому здобути довіру серед виборців, які почувалися ігнорованими традиційними медіа.

Перемога Дональда Трампа в 2016, а також в 2024 році стала не тільки особистою політичною перемогою, але й відображенням змін в американському суспільстві, яке стало більш роздратованим і розчарованим у традиційних політичних структурах. Його риторика та політика залишилися значним слідом у внутрішній і міжнародній політиці, впливаючи на розуміння сучасного популізму.

Наступним доволі інтересним прикладом є Жаїр Болсонару та його праворадикальний рух (Бразилія). Жаїр Болсонару, президент Бразилії з 2019-2023 року, відомий своєю праворадикальною та популістською риторикою. Його кампанія та правління характеризуються акцентом на націоналізм, боротьбу з корупцією, традиційні цінності та жорстку кримінальну політику. Болсонару часто використовує антиістеблішментську риторику, позиціонуючи себе як захисника "справжнього" бразильського народу від корумпованих еліт та бюрократів.

Він також просував консервативні соціальні цінності, виступаючи проти прав ЛГБТ-спільноти та підтримуючи традиційну сім'ю. Під час пандемії COVID-19 Болсонару применшував серйозність вірусу, критикував заходи соціального дистанціювання та просував недоведені методи лікування, що призвело до високого рівня смертності в країні.

Однією з основних обіцянок Жаїра Болсонару було посилення боротьби зі злочинністю. Він пропонував зменшити вік кримінальної відповідальності до 16 років та запровадити імунітет для поліцейських на час виконання їхньої професійної діяльності. Це означало, що якщо поліцейський вчинить під час операції вбивство з необережності, його не покарають, адже це було під час виконання професійних обов'язків. Для гвалтівників новий президент обіцяє запровадити хімічну кастрацію.

Болсонару пропонував розширити право громадян на володіння зброєю. На думку політика, кожен бразилець повинен отримати право на зброю і здійснювати своє право на "самозахист".

Також він обіцяв покінчити з гендерною освітою та "ранньою сексуалізацією" в школі, створити в кожному штаті військові школи, відмовитися від расових квот в університетах [16].

Також до їхньої компанії можна додати доволі відомого і одіозного Родріго Дутерте та його антинаркотична кампанію на Філіппінах. Родріго Дутерте, президент Філіппін з 2016-2022 рік, став відомим своєю жорсткою антинаркотичною кампанією, яка привернула міжнародну увагу та критику. Дутерте використовував популістську риторику, обіцяючи викоринити наркоторгівлю та злочинність будь-якими засобами. Його підхід включав санкціонування позасудових вбивств підозрюваних у наркоторгівлі та вживанні наркотиків, що призвело до тисяч смертей.

Відомий також своєю цитатою - "Наркодилери, ці викурвки, нищать наших дітей. Я попереджаю вас, не втручайтеся в це (наркоторгівлю), навіть якщо ви поліцейський, бо я справді вб'ю вас."

Дутерте часто виступав проти політичних опонентів, медіа та правозахисників, звинувачуючи їх у корупції та зв'язках із наркоторгівлею. Його риторика була спрямована на мобілізацію підтримки серед тих, хто відчував себе незахищеним перед злочинністю та корупцією. Проте його методи викликали серйозні занепокоєння щодо порушень прав людини та верховенства права.

Дутерте розповідав про власний досвід боротьби з наркомафією на посаді мера міста Давао на півдні Філіппін на зустрічі 2016 року з представниками бізнесу. "У Давао мені і самому доводилося це робити. Просто щоб показати хлопцям [з поліції]: раз я це можу, то чому вони не можуть?" - сказав президент Родріго Дутерте .

Також можна привести в приклад представників лівого популістського руху для контрасту. Одним з відомих таких представників в Латинській Америці є Ево Моралес та Рух до соціалізму в Болівії.

Ево Моралес, який був президентом Болівії з 2006 до 2019 року, також є відомим популістським лідером у Латинській Америці. Він очолив Рух до соціалізму (MAS) та став першим корінним президентом Болівії. Моралес активно використовував антиімперіалістичну та антикапіталістичну риторику, обіцяючи захищати права корінних народів та боротися за соціальну справедливість.

Моралес націоналізував багато галузей економіки, включаючи нафтову та газову промисловість, що дало змогу значно підвищити доходи держави та фінансувати соціальні програми. Його політика сприяла зниженню рівня бідності та підвищенню рівня життя багатьох болівійців.

Проте його правління також супроводжувалося звинуваченнями у зловживанні владою та спробах залишитися при владі будь-якою ціною. Це включало зміни до Конституції та спроби обмежити незалежність судової системи. У 2019 році, після спірних виборів, Моралес був змушений залишити

пост президента під тиском громадських протестів та міжнародної спільноти [3].

Також відомим лівим популістом в північній Америці є Андрес Мануель Лопес Обрадор та "Морена" з Мексики. Андрес Мануель Лопес Обрадор, відомий як AMLO, був обраний президентом Мексики у 2018 році, очолюючи ліву партію "Рух національного відродження" (Морена). Його кампанія та правління характеризуються популістською риторикою, спрямованою на боротьбу з корупцією, нерівністю та бідністю. Лопес Обрадор обіцяв повернути владу народу та покінчити з пануванням політичної та економічної еліти. Його лівий популістський рух під назвою Разом ми створимо історію (Juntos Haremos Historia) об'єднав такі сили, як наприклад: партія праці, партія Соціальна зустріч та власна ліва політсила Обрадора Морена (Рух національного відродження).

AMLO активно просуває соціальні програми, спрямовані на підтримку бідних верств населення, такі як стипендії для студентів, пенсії для людей похилого віку та фінансова допомога малозабезпеченим родинам. Він також виступає за посилення національної економіки через інфраструктурні проекти та підтримку місцевого бізнесу.

Проте його правління не є безкритичним. Лопес Обрадор зіткнувся з критикою за недостатні дії у боротьбі з насильством та наркоторгівлею, що залишається однією з головних проблем Мексики. Крім того, його політика щодо централізації влади та тиск на незалежні інститути викликає занепокоєння щодо стану демократії у країні.

Через радикальні економічні ідеї лівого спрямування опоненти Обрадора називають його популістом і новим Уго Чавесом, попереджаючи про те, що його дії загрожують Мексиці втратою інвестицій.

"Революціонер він чи ні, проте з наближенням дня виборів багато аналітиків переконані, що "Амло" недосяжний", - резюмує The Guardian [12].

Також популізм не обійшов і західну цивілізацію, цивілізацію яка і дала світові цю цивілізацію. Європейський Союз має найбільше економіку світу

збройні сили країн учасниць мають найбільш новітні технології. Політики Європейського союзу диктує політичні реалії не тільки регіонального характеру, а в принципі глобального. Тому політичні сили, а тим більш популістського характеру мають вплив не тільки внутрішні справи, але і на зовнішні.

Популізм в Європі стався з ключових політичних тенденцій останніх десятиліть, набувши широкого поширення як серед правих, так і серед лівих партій. Його зростання пояснюється низьким рівнем соціальних, економічних і політичних факторів, включаючи міграційну кризу, економічну нерівність і втрату довіри до традиційних політичних інститутів.

Популізм ускладнює роботу над спільними європейськими проектами через зростання євроскептицизму. Популістські уряди, наприклад у Польщі та Угорщині, часто вступають у конфлікти щодо прав верховенства ЄС і демократії. Водночас популізм стимулює дискусії про необхідність реформ як на національному, так і на європейському рівнях.

Можна відзначити електорат Італії досвідом підтримки право-популістських рухів. На даний момент доволі відомими популістськими рухами правового характеру є відомі коаліції “Lega” і Рух 5 зірок або більш менш помірна консервативного нахилу партії “Брати Італії”.

Популістські рухи в Італії відіграють значну роль у політичному житті країни, відображаючи глибоке невдоволення частини населення соціально-економічними проблемами, міграцією та європейською інтеграцією.

Для початку можна почати з найбільш примітивної партії, а це Ліга або Ліга півночі. Але спочатку вона не була настільки “примітивною”. Північна Ліга була заснована Умберто Боссі як федерація регіональних партій, що представляли інтереси північних регіонів Італії. Її основною метою було здобуття більшої автономії для Півночі, яка вважається економічно розвиненою частиною країни, порівняно з півднем. Партія навіть виступала за створення незалежної держави Паданія, яка б охоплювала північні регіони Італії.

На початку свого існування, Ліга була зосереджена на питаннях федералізму, податкових реформ, боротьбі з корупцією та відстоюванні інтересів малих підприємств. Партія критикувала центральний уряд за надмірний контроль над регіонами та закликала до децентралізації влади [29].

З часом Північна Ліга змінила свою риторику та стратегію. Під керівництвом Матео Сальвіні, який став лідером партії у 2013 році, Ліга почала більше фокусуватися на національних питаннях, таких як імміграція, безпека, та економічний протекціонізм. Сальвіні переорієнтував партію на боротьбу з нелегальною міграцією, посилення кордонів, зменшення податків, та критику Європейського Союзу, що відображає позиції право-популістського руху.

Під час цієї трансформації партія також стала менш регіонально зосередженою і почала шукати підтримку у всіх регіонах Італії, включаючи південь, де раніше була менш популярною. Це відображено у скороченні назви партії до просто "Ліга", що символізувало відмову від виключно регіональної ідентичності .

Наступною популістською італійською партією можна назвати “Рух 5 зірок”. Рух 5 зірок (італійською: Movimento 5 Stelle, або M5S) — італійська політична партія, заснована у 2009 році коміком та блогером Бeppe Грілло і підприємцем Джанроберто Казаледжо.

Рух позиціонує себе як антисистемна і популістська політична сила, яка виступає проти традиційних політичних еліт та намагається впроваджувати принципи прямої демократії [32].

Рух 5 зірок виник як реакція на невдоволення політичними елітами та корупцією в Італії. Бeppe Грілло, який був відомий своїми сатиричними виступами проти політиків, заснував цей рух на основі свого популярного блогу та громадської активності. Партія швидко здобула популярність серед виборців, незадоволених традиційними партіями.

Сьогодні M5S залишається важливою політичною силою, але зменшення її підтримки та внутрішні суперечності свідчать про складність її подальшого

шляху в італійській політиці. На даний час в парламенті італії засідає 52 депутати від цієї партії, а в сенаті 0, це каже нам про зменшення підтримки не тільки політиків цієї партії, але також і принципів цієї партії.

Одним із головних факторів зростання популізму є розчарування виборців у політичних елітах і традиційних партіях, які часто сприймаються як віддалені від реальних потреб громадян. Це розчарування особливо проявляється під час економічних і соціальних криз, коли нерівність і стагнація породжують пошук альтернативних підходів і рішень. Популізм використовує просту, емоційно заряджену риторику, яка часто пропонує «чорні та білі» рішення для складних проблем, і це приваблює значну частину суспільства.

Глобалізація стала ключовим каталізатором цього явища. З одного боку, вона створює нові економічні можливості, але з іншого — поглиблює нерівність і змушує окремі спільноти відчувати загрозу втрати своєї культурної ідентичності. В цьому контексті популісти хочуть антиміграційну риторику, критику міжнародних інститутів і заклики до повернення "контролю" над національними кордонами та економікою.

Зростання популізму є глобальним явищем, яке проявляється в таких різних контекстах, як обрання Дональда Трампа в США, підтримка Brexit у Великій Британії, зростання популярності правих партій в Європі, лівих рухів у Латинській Америці та навіть у країнах Азії, депопулістські лідери також активно використовують риторику "народу". Наслідки цього феномена є змішаними. З одного боку, популізм змушує політичні системи бути більш чутливими до потреб громадян. З іншого боку, він створює загрозу для демократичних інститутів, посилює поляризацію суспільства і часто підриває довіру до міжнародних організацій та альянсів. Популізм — це не тільки реакція на проблеми, але й симптом більших змін у світі. Його зростання про потребу у використанні підходів до глобалізації, соціальної політики та врівноваження інтересів різних груп у суспільстві [35].

Висновки до розділу 1. Популізм, як політичне явище, є складним і багатограним процесом, що має глибокі історичні, соціальні та культурні корені. Його прояви можна відстежити ще з античності, зокрема в політичній практиці Давньої Греції та Римської Республіки. Уже тоді політики зверталися до широких верств населення, використовуючи риторику, спрямовану на створення уявного протистояння між «простим народом» і «елітою». Приклади діяльності Солона, братів Гракхів, Гая Юлія Цезаря, а також боротьба фракцій оптиматів і популярів демонструють, що популізм виконував роль ефективної стратегії мобілізації громадської думки, навіть якщо термінологічно ще не існував.

У середньовіччі, хоча виборчі механізми були відсутні або в зародковому стані, також існували протопопулістські рухи: повстання Уота Тайлера, ідеологія Робін Гуда, діяльність левелерів і дігерів. Вони демонструють спільні риси з сучасним популізмом – зокрема, апеляцію до народу, критику привілейованих груп, прагнення до рівності й справедливості. Усі ці явища підтверджують тезу про те, що популізм не є новим винаходом, а природною реакцією суспільства на соціальну нерівність і політичне відчуження.

У новий час популізм еволюціонував, набувши більш структурованих форм у межах демократичних систем. У політичній теорії він став об'єктом серйозного наукового аналізу. Одним із головних аспектів сучасного розуміння популізму є його стратегічна природа. Популізм сьогодні – це, передусім, політична технологія, що базується на створенні чіткої дихотомії між "народом" і "елітою", де політичний лідер або рух позиціонують себе як єдиного автентичного представника народу.

Популізм має кілька форм, серед яких особливе місце посідає економічний популізм – орієнтований на обіцянки матеріального благополуччя, соціального захисту та розширення участі населення в розподілі ресурсів. Цей тип популізму часто використовує інструменти масових комунікацій для формування образу захисника інтересів "звичайних людей". Водночас важливо

зазначити, що популістські стратегії можуть бути як правого, так і лівого спрямування, що зумовлює різні ідеологічні форми цього феномена.

Типологія популізму та його інтерпретації значною мірою залежать від наукових підходів, які варіюються від нормативно-етичних до структурно-функціональних і комунікативно-дискурсивних. Популізм може мати як конструктивний, так і деструктивний вплив на політичні процеси: він здатен мобілізувати суспільство до змін, але також ризикує призвести до авторитаризму, поляризації та підриву інституцій.

Таким чином, популізм є не просто набором гасел чи ідеологією, а гнучкою політичною стратегією, що використовується для досягнення влади шляхом апеляції до колективної ідентичності, емоційних настроїв та соціальних очікувань. Його природа багатогранна: в ній поєднуються історичний досвід, соціальні трансформації, ідеологічні протиріччя та технології масової комунікації. Вивчення теоретичних основ популізму дозволяє краще зрозуміти його суть, механізми впливу та наслідки для демократичного розвитку суспільств.

РОЗДІЛ 2.

МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ ПОПУЛІСТСЬКОГО МАНІПУЛЮВАННЯ

Популізм як стратегія політичного маніпулювання базується на застосуванні різних методів і прийомів, спрямованих на вплив на масову свідомість та формування бажаної поведінки громадськості. Ці методи використовуються для створення позитивного образу лідера чи політичного руху, а також для мобілізації електорату.

Маніпулювання — це цілеспрямований і систематичний вплив на масову свідомість за допомогою ідеологічних, інформаційних та психологічних засобів. Його мета полягає в тому, щоб нав'язати певні ідеї, цінності, а також сформувати громадську думку й політичну поведінку у вигідному для маніпулятора напрямі.

Згідно з Великим Оксфордським словником, маніпуляція визначається як прихований і підступний вплив на людей, зокрема через засоби масової інформації, задля досягнення особистих або політичних цілей. Перші глибокі дослідження політичної маніпуляції були проведені в Німеччині у 1960-х роках. Наприклад, у праці Г. Франка і К. Фарбера *«Маніпульоване суспільство»* політичну маніпуляцію описано як прихований психічний вплив на людей, що здійснюється за допомогою контролю їхньої свідомості й поведінки. Основою такого впливу є спотворені, упереджені уявлення про реальність, які блокують здатність людей адекватно оцінювати соціальну дійсність [41].

На місцевих виборах в Україні 2010 року були зафіксовані численні приклади маніпулятивних практик. Серед них — монополізація засобів масової інформації, які перетворювалися на інструменти політичної пропаганди, що обмежувало їхню здатність виконувати суспільно важливі функції. Крім того, активно застосовувався адміністративний ресурс, що створювало нерівні умови

для кандидатів, підривало демократичний характер виборчого процесу та дозволяло здобувати владу політичним акторам без достатньої підтримки виборців [1].

Таким чином, політична маніпуляція є інструментом прихованого впливу, який викривляє сприйняття реальності, руйнує основи демократичних процесів і створює ризики для стабільності суспільства.

Але загалом методи політичного маніпулювання не є стратегією яку використовують тільки як частину популістичного підходу до мобілізації електорату під час політичної компанії тому маніпуляцію є доволі відомою тактикою не тільки в політичній області. Тому ООН встановлює фундаментальні принципи та ініціює глобальні кампанії протидії маніпуляціям. Основний акцент робиться на забезпеченні свободи слова, боротьбі з дезінформацією та пропагандою ненависти, а також підтримці демократичних процесів і захисту прав людини. Ці допомагають країнам-учасникам адаптувати своє національне законодавство відповідно до міжнародних стандартів. Загальна декларація прав людини (1948 р.) стаття 19 гарантує кожній людині право на свободу використання думок, включно з пошуком, отриманням і поширенням інформації будь-якими засобами. Заборонено використання інформації для маніпуляцій, які порушують права інших людей чи підтримують демократичні принципи [38].

Але не тільки ООН єдині також можна провести приклад ЄС і його фундаментальні цінності. Європейські країни мають широкий спектр законодавчих актів, спрямованих на запобігання маніпуляції в політиці, засобах масової інформації та інших сферах. Одних з таких прикладів є хартія основних прав Європейського Союзу (2000 р.) стаття 11 гарантує свободу виразу поглядів і право отримувати об'єктивну інформацію. Забороняє дезінформацію, пропаганду ненависти та будь-які маніпуляції, що обмежують демократичні процеси [13].

Також цим питанням займається і українська конституція і законодавство України питання регулювання політичного маніпулювання обмежено низькою законодавчими актами, які мають на меті забезпечення демократичних виборчих процесів, захист прав громадян і протидію маніпуляції у політичному та медійному середовищі. Українська Конституція закріплює принципи демократичності, рівності та відкритості виборчого процесу (ст. 71), а також гарантує свободу слова та забороняє цензуру (ст. 34). Водночас, вона забороняє використання засобів інформаційного впливу, що порушують права громадян або пропагують ненависть [5].

Також виборчий кодекс дає більш чіткіше трактування видам маніпуляціям ну і звичайно наложує на це санкції.

Виборчий кодекс України є інструментом, що регулює виборчі процеси в Україні. Він забезпечує основні принципи демократичних виборів, зокрема рівність, свободу волевиявлення та прозорість процесу.

Кодекс регулює виборчий процес, забороняючи маніпулятивні прийоми, такі як:

- **Купівля голосів.** Заборонено пропонувати виборцям гроші чи інші види для підтримки певного кандидата (ст. 212).
- **Неправдива агітація.** Забороняється поширювати завідомо неправдиву інформацію про кандидатів або партії (ст. 57).
- **Зловживання адміністративним ресурсом.** Чиновникам заборонено використовувати службове становище для агітації чи впливу на результати виборів (ст. 212-10) [8].

Хоча наявність таких ініціатив, у реальності не всі країни мають ефективні механізми контролю за політичними кампаніями. Політичні партії, особливо в умовах національних виборів, часто вдаються до популістських заяв, щоб звернути увагу на своїх кандидатів, обіцяючи нереалістичні рішення складних соціальних та економічних проблем. Законодавства, як правило, не завжди здатні повністю врахувати цей аспект маніпуляцій, наступні

популістські заяви часто виглядають легітимними на перший погляд. Наприклад, обіцянки про зниження податків або покращення соціального забезпечення без конкретних джерел фінансування або без урахування довгострокових наслідків можуть бути важко оскаржити, якщо вони не порушують конкретних положень законодавства.

Крім того, навіть коли закони дійсно обмежують певні форми маніпуляцій, їх виконання може бути недостатньо ефективним через політичний тиск або наявні належні механізми контролю. Виборчі комісії часто стикаються з проблемами забезпечення відповідного моніторингу всіх аспектів виборчого процесу, і виборча кампанія може бути значною мірою захищена маніпуляціями, особливо в умовах, коли політичні діячі зосереджуються на мобілізації емоцій та незадоволенні громадськості, а не на реальних економічних або соціальних реформах.

Але загалом від спроби регулювання політичного маніпулювання методи та прийоми популістського маніпулювання є ключовими інструментами в політичних кампаніях, де маніпуляція емоціями та спрощення складних соціальних, економічних та політичних питань дозволяє здобувати підтримку виборців. Популізм часто використовує засоби, які сприяють маніпулюванню громадською думкою, створеним образів ворогів та обіцянці швидких та легких рішень для складних проблем. Основні методи і прийоми популістського маніпулювання можна поділити на кілька категорій, але вони мають схожий характер, а тобто агресивну риторику та образи "ворогів" - Популізм часто включає у політичній кампанії елементи конфронтації, використовуючи образи «ворогів» або «внутрішніх загроз». Це може бути політична або соціальна група, яка, за версією популістів, нібито не перешкоджає прогресу або шкодить інтересам народу. Прийом дозволяє мобілізувати підтримку за рахунок рахунку залучення, підвищення рівня агресії та недовіри серед виборців. деякі це приймають представників еліт, іноземних впливів або політичних опонентів.

Використання емоційної маніпуляції - Популістські заяви часто апелюють до емоцій, а не до раціонального мислення. Виборці можуть бути звернені до страху, гніву, гордості чи відчаю. Цей прийом ефективний у кризових ситуаціях, коли люди відчують невизначеність і розчарування. Популісти часто намагаються драматичних формулювань та створюють відчуття терміновості, щоб мобілізувати людей до дій, навіть якщо це базується на необґрунтованих обіцянках.

Маніпуляція через медіа та соціальні мережі - Популісти активно використовують засоби масової інформації, зокрема соціальні мережі, для поширення своїх меседжів і контроль за інформаційним полем. Мережі є потужним інструментом для поширення спрощених і часто маніпулятивних повідомлень. Завдяки безмежному охопленню та можливості формувати інформаційні потоки, популістські кампанії можуть швидко поширювати свої ідеї, часто без перевірки фактів або з використанням фальшивої інформації.

Пропозиції радикальних змін - Популісти часто обіцяють радикальні зміни, які зображуються як єдине рішення для вирішення існуючих проблем. Вони пропонують швидкі і рішучі дії, які можуть здаватися привабливими в умовах незадоволення суспільства. Однак ці зміни часто є не тільки не реалістичними, а й загрозливими для стабільності держави або суспільства в цілому. Пропозиції про знищення інститутів або зміни в політичному порядку можуть мати негативні наслідки, але в умовах політичної боротьби популістів потрібно їх для підтримки здобуття.

Популістський патерналізм - Популісти часто звертаються до надання підтримки або допомоги соціальним групам, які вони описують як «незахищених» або «відкинутих суспільством». Цей прийом має на меті створити образ турботи про простих людей, який, у свою чергу, мобілізує оцінки на їхню підтримку. Однак реальні механізми такого «покращення» часто залишаються незрозумілими, а в багатьох випадках вони можуть призвести до ще більших економічних проблем або соціальних нерівностей.

Псевдонаукові чи спрощені аргументи - Популісти іноді використовують псевдонаукові чи спрощені аргументи для обґрунтування своїх поглядів і пропозицій. Це дозволяє їм створити ілюзію, що вони мають наукову або експертну базу, навіть якщо насправді вони базуються на маніпуляціях або упередженнях. Така практика дозволяє легко підкріпити популістські місця, сприяючи їхньому поширенню серед невідомих або малоінформованих виборців.

Використання кризових ситуацій - Популісти часто вимагають кризові ситуації, як економічні чи соціальні труднощі, для того, щоб отримати підтримку. Вони можуть подати себе як єдину альтернативу, яка здатна ускладнити ці проблеми. Це дає їм можливість маніпулювати емоціями людей, пропонуючи прості рішення для складних ситуацій. У кризових періодах популістські заяви можуть здобувати значну підтримку за допомогою відчаю та страху виборців.

Маніпулювання символами та націоналістичними почуттями - Популізм часто використовує націоналістичні елементи, апелюючи до гордості за свою націю чи культуру. Вони часто зображають себе як захисників національних інтересів, навіть якщо їхні дії не мають реальної підтримки таких ідеалів. За допомогою символіки, слоганів і закликів до національної єдності популіст маніпулюють громадською свідомістю, забезпечуючи собі підтримку через патріотичні почуття громадян.

Усі ці методи та прийоми дозволяють популістам створити сильну політичну платформу, яка базується на емоціях і запропонованих рішеннях, навіть якщо ці заяви не мають реального підтвердження. Хоча закони і регулювання виборчого процесу часто намагаються боротися з маніпуляціями, у реальності популізму знаходяться способи їх обійти, використовуючи емоційні стратегії та маніпулювання громадською думкою.

Тому висновок можна зробити таким, що політична маніпуляція виступає інструментом прихованого впливу, що викривлює сприйняття реальності,

підриває основи демократичного устрою та створює ризики для стабільності суспільства. Хоча популізм є одним із найпоширеніших форматів використання маніпулятивних технологій у політичному просторі, слід визнати, що маніпуляція не обмежується лише популістськими кампаніями. Вона є усталеною практикою, присутньою в різних сферах публічного життя.

Попри наявні зусилля національних та міжнародних організацій, ефективна протидія політичній маніпуляції потребує не лише нормативної бази, а й високого рівня політичної культури, критичного мислення суспільства та незалежності медіа.

Формування громадської думки — це складний процес, який охоплює взаємодію індивідуальних, групових та колективних суджень. процес включає створення загальних уявлень і цього переконання, які стають основою громадської думки. Громадська думка у своїй ситуації має внутрішню єдність і значний вплив на практичну діяльність людей та соціальних інститутів.

Процес формування громадської думки можна охарактеризувати як динамічний і багаторівневий. Первісно індивідуальні думки та уявлення людей можуть взаємодіяти та змінюватися у залежності від соціального відчуження, групових впливів та доступу до інформації. Однак ці індивідуальні судження на певному етапі починають формувати більш широкі колективні уявлення, що об'єднують більші соціальні групи. Це взаємодія і обмін думками між іншими людьми чи групами, що в кінцевому результаті призвели до створення єдиної громадської думки, яка має вплив на поведінку суспільства в цілому[2].

Загалом інструментарій є доволі великим одним з найвідоміших інструментів впливу на громадську думку є :

Традиційні ЗМІ : Телебачення, радіо, друковані видання.

Інтернет-ЗМІ : Платформи, такі як новинні сайти, блоги та соціальні мережі, не дозволяють швидко поширювати інформацію та створювати певні наративи, які впливають на громадську думку.

Соціальні медіа : Facebook, Twitter, Instagram, TikTok та інші соціальні платформи дозволяють маніпулювати громадською думкою через створення трендів, мемів та вірусних відео[34].

У 1940 році соціологи П. Лазарсфельд, Б. Берельсон і Г. Годе розробили теорію «двоступеневого потоку комунікації». Відповідно до цієї теорії, поширення інформації та її вплив на громадську думку відбувається на двох етапах: спочатку інформація передається від засобів масової інформації до «лідерів думок», а потім — від цих лідерів до їхніх послідовників. Це означає, що так званий «середній громадянин» краще сприймає інформацію не через ЗМІ (телебачення, пресу, радіо), а через її ретрансляцію впливами особистостями [26].

До таких «лідерів думок» можна віднести політиків, громадських діячів, відомих акторів. Таким чином, особистість, яка є авторитетом для певної соціальної групи або суспільного загалу, може бути інструментом формування громадської думки. Ще один відомий соціолог, В. Ліпманн, у своїй праці «Громадська думка» (На сьогодні можна стверджувати, що ЗМІ, особливо телебачення, мають здатність структурувати події, визначати їхню пріоритетність та, таким чином, впливати на думки, мотиви таку поведінку як окремих людей, так і соціальних груп [9].

Усі зазначені теорії та підходи до вивчення впливу ЗМІ на громадську думку підтверджують значимість медіа в процесах формування соціальних явлень і ставлень. За Лазарсфельдом, Берельсоном і Годе інформація проходить через два етапи — від ЗМІ до «лідерів думок», а потім до широкої аудиторії, що означає значення авторитетних особистостей у її процесі сприйняття. Б. Коен доповнює цей підхід, наголошуючи на тому, що медіа не нав'язують конкретні думки, вони значно впливають на те, що думають люди.

З точки зору моделі «стимул — реакція», мас-медіа формують стандартизовані стимули, які викликають таку реакцію в усіх індивідуумів. Це підкреслює, як медіа може впливати на суспільство, орієнтуючи його на певні

події або проблеми, які залишаються в основному в публічному дискурсі. М. Шенк, як прихильник цього підходу, наголошує, що медіа здатні однаково впливати на кожного члена суспільства, незалежно від його індивідуальних особливостей.

Крім того, теорія «порядку денного», розроблена МакКобсом і Шоу, вказує на здатність медіа акцентувати увагу суспільства на конкретних питаннях, створюючи їх актуальними, навіть якщо ці проблеми не є одним із сторінок для аудиторії. Це підтверджує, що ЗМІ мають потужний механізм формування суспільної уваги та переконань, впливаючи не тільки на те, що люди думають, а й на те, що вони вважають важливим.

Отже, можна зробити висновок, що засоби масової інформації мають суттєвий вплив на громадську думку, сприяючи формуванню певних уявлень, переконань та соціальних норм. Вони лише не передають інформацію, але й активно впливають на її сприйняття, визначаючи, які теми є виробництвами для суспільства. Тому медіа стають одним з інструментів маніпулювання та формування громадської думки на всіх рівнях.

Отже, можна зробити висновок, що формування громадської думки є складним та динамічним процесом, який відбувається через взаємодію індивідуальних та колективних уявлень під впливом соціального середовища та інформаційних потоків. Засоби масової інформації, як традиційні, так і цифрові, відіграють ключову роль у цьому процесі, не лише передаючи інформацію, але й формуючи пріоритети суспільної уваги, впливаючи на сприйняття подій та створюючи соціальні норми. Особливо важливу роль у поширенні інформації відіграють «лідери думок», які посилюють вплив медіа на широку аудиторію. Враховуючи значний потенціал медіа у формуванні громадської думки, вони можуть стати і потужним інструментом маніпуляцій, що потребує відповідального ставлення та контролю в демократичному суспільстві.

Висновки до розділу 2. Популізм як стратегія політичного маніпулювання виступає ефективним інструментом впливу на масову

свідомість, що поєднує у собі використання емоційної риторики, створення образу ворога, спрощення складних соціально-економічних проблем і поширення ілюзорних обіцянок. Основна мета таких дій полягає у здобутті підтримки електорату, зміцненні влади або досягненні політичного домінування без реального вирішення системних проблем.

Популістські технології маніпулювання є частиною ширшого явища політичної маніпуляції, яке включає нав'язування певних ідей, установок, переконань та моделей поведінки через підсвідомий або відкритий вплив на громадську думку. Дослідження показують, що такі практики ведуть до спотворення реального уявлення про суспільно-політичну ситуацію, зниження критичного мислення громадян, а в деяких випадках – до підриву демократичних процесів.

Історичний досвід свідчить про активне використання маніпулятивних практик у багатьох країнах, зокрема й в Україні. Приклад місцевих виборів 2010 року засвідчив наявність монополізації медіа, використання адміністративного ресурсу та свідомого впливу на виборців задля досягнення політичної мети. Ці практики були охарактеризовані в дослідженнях українських учених, таких як Олексій Гарань, Валерій Іщенко та Ігор Когут, які відзначають небезпеку таких процесів для стабільності суспільства та легітимності влади.

На міжнародному рівні боротьба з політичною маніпуляцією закріплена у фундаментальних документах — таких як Загальна декларація прав людини ООН (ст. 19) та Хартія основних прав Європейського Союзу (ст. 11), — що гарантують свободу слова, доступ до достовірної інформації та забороняють використання медіа як інструменту пропаганди та дезінформації. Проте навіть наявність таких норм не гарантує їх ефективного застосування, особливо в державах із низьким рівнем правової культури або слабкими інституціями.

Українське законодавство, зокрема Конституція та Виборчий кодекс України, також містить низку норм, спрямованих на протидію маніпулятивним практикам у виборчих кампаніях. Заборона підкупу виборців, поширення

фейкової інформації, використання адміністративного ресурсу — це лише частина правового механізму захисту виборчого процесу. Проте проблема полягає у практичній реалізації цих положень, адже популістські заяви, що формально не суперечать закону, насправді можуть мати глибоко маніпулятивний характер.

Популізм не обмежується політикою — він проник у соціальні мережі, медіа, бізнес і навіть громадські ініціативи, де маніпуляція емоціями використовується як засіб досягнення цілей. Такий підхід, хоч і результативний у короткостроковій перспективі, несе загрозу для сталого розвитку суспільства, оскільки знижує довіру до інституцій, провокує конфлікти та зміщує акценти з раціонального діалогу на емоційні реакції.

Отже, популізм як форма політичного маніпулювання є комплексним і багатовимірним явищем, що поєднує в собі ефективні технології впливу з потенційною загрозою для демократичного устрою. Усвідомлення механізмів такого впливу, розвиток політичної культури громадян, зміцнення незалежності медіа та створення ефективних правових інструментів протидії — є ключовими завданнями для держав, які прагнуть зберегти демократію та забезпечити стійкість своїх політичних систем.

РОЗДІЛ 3.

ВПЛИВ ПОПУЛІЗМУ НА ПОЛІТИЧНУ КУЛЬТУРУ ТА ДЕМОКРАТИЧНІ ПРОЦЕСИ

Розвиток будь-якого суспільства, людини проходить під визначальним впливом культури. У культурі знаходять відбиток спосіб людського буття, набутий досвід, традиції, цінності та механізми їх реалізації. Існують різні теорії розуміння культури. Однією з найпоширеніших і тривалий час визнаних є предметно-ціннісна концепція, або аксіологічний підхід. Згідно з нею, культура постає як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених і створених людством у процесі суспільно-історичної практики.

Інший підхід до визначення сутності культури розглядає її як специфічний спосіб людської діяльності, своєрідну «універсальну технологію» її реалізації. Цей діяльнісний, або функціональний підхід, отримав широке визнання та високу оцінку серед дослідників культури.

Окремо в культурологічних дослідженнях виділяється інформаційно-знакова, або семіотична концепція. Її прихильники трактують культуру як інформаційний процес, що виникає в формі трансляції програми діяльності, спілкування та поведінки людей. У цьому випадку культурна інформація подається як знакова система, у якій закріплюється багатовимірний соціальний досвід і відбувається соціалізація індивідів. Інформація проявляється не тільки в формі мови, а й у предметно-чуттєвих образах, продуктах матеріальної культури, які, накопичуючи досвід попередньої діяльності, служать засобом збереження та передачі інформації.

Культура, безперечно, об'єднує всі ці аспекти: вона є і сукупністю матеріальних та духовних цінностей, і способом людської діяльності, і творчим процесом, і засобом розвитку особистості тощо. Усі ці грані культури

взаємопов'язані й не можуть бути повністю відокремлені одна від одної, окрім як у теоретичному узагальненні. Таким чином, наведені концепції не є взаємовиключними, а, навпаки, доповнюють і збагачують одну.

Культура відіграє величезну роль в житті суспільства. Польський соціолог Ян Щепанський вказує на такі аспекти впливу духовної культури на суспільно-політичне життя суспільства:

- а) соціалізація (політична) і формування індивіда;
- б) створення системи цінностей;
- в) зразки дій, поведінки, вчинків;
- г) створення моделей інститутів і соціальних систем [14]

Тому культура має великий вплив на створення політичної системи, але і не тільки її. В даному випадку будемо визначити вплив популізму на вже стабільні демократичні інституції в Західній цивілізації, що в свою чергу дасть визначення тому впливу політичної стратегії, що як ми визначили здатна не тільки мобілізувати електорат під час демократичних виборчих процесах, але і визначити відношення цього електорату до тих же інституцій з якими вони взаємодіють.

На даний момент після визначення методів популізму а також поняття терміну культури можна визначити, що популізм має значний вплив на розвиток не тільки демократії, але і демократичної культури. Популізм значно впливає на політичні процеси в сучасному світі. Його вплив можна простежити на різних рівнях політичної системи, від зміни риторики та поведінки політичних лідерів до трансформації партійних систем і політичних інституцій. Як зазначає Маргарет Макміллан в статті “Що таке Популізм” стосовно впливу популізму на політичні процеси то звичайно, що не оминає і такі теми як Брекзїт або вибори 2016 року в США. Говорячи від «імені народу», популісти посилюють свою владу. «Еліти які не розуміють потреб народу, звичайно ж, не входять до їхнього дивного кола. Причому не тільки вони, але і всі, хто дотримується протилежної точки зору, включно з половиною американських

виборців, які проголосували за Хілларі Клінтон, і 48% британців, які проголосували за збереження членства Британії в ЄС [15].

Ось таблиця, яка показує економічні та політичні чинники зростання популізму, на основі дослідження *Populist Government and Democracy, 2020* :

Економічні чинники	Політичні чинники
Вразливість, що виникла внаслідок економічної та фінансової кризи 2008 р.	Криза представництва основних та традиційних політичних партій
Зростання середнього класу в таких регіонах, як Центрально-Східна Європа, Азія та Латинська Америка	Більш політично обізнане та мобілізоване населення середнього класу з високими очікуваннями щодо можливостей демократії
Недостатня ефективність забезпечення демократії (у економічній ефективності, зниженні соціально-економічної нерівності та корупції)	Більше політична мобілізація, протести та активізм громадянського суспільства
Посилені вразливі місця, спричинені технологічно керованою ринковою трансформацією праці	Фрагментація та поляризація публічної сфери та політики, підкріплені соціальними медіа
Глобалізація та втрата національного контролю над головними політичними рішеннями	Трансформація політичної культури з появою інформаційних та комунікаційних технологій та підвищення уваги до особистості

	Реакція на імміграцію до Європи, Південної Америки та Латинської Америци
--	--

(Коваленко О. Популізм у політичних процесах України: феномен і наслідки. Соціологічні дослідження. — 2022. — № 1. — С. 34–45.)[10]

Вплив і зростання популізму на політичні демократичні процеси, а також на її інституції є доволі суттєвим. Як мінімум популізм здатен внести великий дисбаланс в традиційні політичні звичаї які історично склалися в тих або інших державах. Традиційні партії можуть втрачати підтримку, поступаючись місцем новим, популістським рухам.

Також варто зазначити і позитивні або як мінімум нейтральні сторони такого явища як популізм. Одним з них є залучення людей до політичного процесу: Популістські лідери часто здатні мобілізувати виборців, які раніше були байдужими до політики, що може призвести до підвищення рівня громадської активності та участі у виборах. А також актуалізувати соціальні проблем так як популісти часто піднімають важливі питання, які можуть бути ігноровані традиційними політичними силами, що призводить до їхнього обговорення та вирішення. Можна ще раз повторити таке абстрактне явище як захист інтересів "простих людей". Популістські лідери часто фокусуються на потребах та проблемах звичайних громадян, що може призвести до більш справедливих політичних рішень [6].

Зазвичай навіть той тимчасовий позитив якій проносять лідери популістських рухів зазвичай має маніпулятивний характер. Маніпуляція інформацією та емоціями людей є ключовим інструментом у їхньому арсеналі. Популісти часто поширюють фейкові новини або спотворену інформацію для впливу на громадську думку. Вони можуть створювати неправдиві наративи про своїх політичних опонентів або про певні події. Наприклад, можуть з'являтися новини про корупційні скандали, яких насправді не було, або

перебільшені повідомлення про загрози з боку мігрантів чи інших країн. Ці дії підривають довіру до традиційних джерел інформації та сприяють формуванню альтернативної реальності, де факти не мають значення.

Популістські лідери активно використовують емоційно заряджену риторичу, щоб залучити підтримку широких мас. Вони можуть використовувати страх, гнів або надію для мобілізації своїх прихильників. Наприклад, вони можуть залякувати людей, що інші політичні сили чи зовнішні вороги загрожують їхньому способу життя, або обіцяти швидкі та прості рішення для складних проблем. Цей підхід може відволікати від раціональних обговорень і підштовхувати людей до підтримки політики, яка здається емоційно привабливою, але може не бути ефективною або навіть шкідливою в довгостроковій перспективі. І від цього відштовхуватись вони йдуть вирішувати ті самі проблеми через залучення до цього вирішення великих мас людей [17].

Популізм може мати як позитивні, так і негативні наслідки, і його вплив залежить від конкретного контексту та дій популістських лідерів. Важливо оцінювати як позитивні, так і негативні аспекти популізму, щоб мати збалансоване уявлення про його роль у політичних процесах.

Тому визначення можна зробити таким, що популізм має значний вплив на політичні процеси, і цей вплив може бути як позитивним, так і негативним. Популісти здатні мобілізувати широкі маси виборців, часто звертаючись до почуттів та емоцій, що робить політику доступнішою та зрозумілішою для звичайних людей. Це може призвести до підвищення рівня політичної активності та залучення людей до процесу прийняття рішень. З іншого боку, популізм може сприяти поляризації суспільства, створюючи глибокі розбіжності між різними соціальними групами. Популісти часто використовують дезінформацію та маніпуляції для досягнення своїх цілей, що підриває довіру до традиційних медіа та політичних інститутів. Це може призвести до зниження легітимності демократичних процесів та зростання

недовіри до уряду. Популісти часто критикують та дискредитують традиційні політичні інститути, такі як парламент, суди або медіа, що може призвести до ослаблення їхнього впливу та ефективності. Водночас вони можуть піднімати важливі соціальні питання та пропонувати реформи, які відповідають потребам широких мас населення. Це може призвести до позитивних змін, таких як підвищення рівня соціального захисту та боротьба з корупцією.

Проте популістські лідери також можуть використовувати свою популярність для зміцнення особистої влади та обмеження демократичних свобод. Це може призвести до авторитаризму та зниження рівня демократії в країні. Популізм може створювати політичну нестабільність та непередбачуваність, оскільки популісти часто змінюють свої позиції залежно від настроїв суспільства.

1. Популістські лідери часто вимагають критики традиційних політичних інститутів, таких як парламент, суди чи політичні партії, щоб підвищити власну популярність. Це знижує довіру до демократичних процесів і може призвести до ослаблення їхньої ефективності та автономії.
2. Популісти рідко концентрують владу в своїх руках, зменшуючи роль механізмів стримувань і протидії. Це може виражатися у змінах виборчої системи, обмежених свободи ЗМІ, тиску на опозицію та громадянське суспільство.
3. Популізм сприяє зростанню значення харизматичного лідера, який виступає як «єдиний представник народу». У політичному процесі фокус зміщується з інституційними нормами і колективним прийняттям рішень на особистість лідера, що підтримує стабільність системи довгострокової перспективи.
4. Популістські рухи часто розколюють суспільство, розділяючи його на «ми» (народ) і «вони» (еліти, опоненти, інші соціальні). Це ускладнює політичний діалог, перешкоджає пошуку консенсусу та поглиблює конфлікти в політичному середовищі.

5. Популісти часто маніпулюють виборчими процесами, використовуючи популістські обіцянки, які апелюють до базових потреб та емоцій виборців. Це спонукає громадян до участі у виборах, але водночас створює ризик ухвалення нерівноважних рішень, що спрямовані на негативну популярність, а не на стратегічний розвиток.
6. Популізм знижує рівень дискусій у політичному середовищі, замінюючи раціональні аргументи гаслами та емоційними закликами. Це впливає на якість політичного процесу, ускладнюючи вироблення обґрунтованих і довгострокових рішень.
7. Популістські рухи активізують участь громадян, але часто така активність є короткостроковою та не переростає у стабільну взаємодію між владою і суспільством. Після зниження популярності популістів може відбуватися масова демобілізація громадян.

Якщо усе підсумовувати то популізм значною мірою змінює динаміку політичних процесів, впливаючи на прийняття рішень, взаємодію між владою і суспільством, функціонування інституцій та політичну участь громадян. Його вплив часто супроводжується зміщенням акцентів із довготривалими стратегіями на короткострокові рішення, орієнтовані на популярність.

Отже, популізм є значущим фактором, який суттєво впливає на політичні демократичні процеси та інституції. Він має подвійний характер: з одного боку, популізм здатен активізувати політичну участь громадян, залучати раніше пасивні верстви населення до суспільного діалогу, актуалізувати важливі соціальні проблеми та представляти інтереси «простих людей». З іншого боку, популізм часто супроводжується маніпуляціями, поширенням дезінформації, емоційним впливом на маси, поляризацією суспільства та послабленням довіри до традиційних політичних інститутів.

Популістські лідери часто використовують просту, зрозумілу мову, яка легко сприймається широким загалом. Це сприяє залученню великої кількості виборців, але також веде до зниження рівня політичної дискусії. Замість

обговорення складних і багатогранних проблем, популістські лідери зосереджуються на спрощених, часто дихотомічних категоріях "ми" проти "вони". Що порушує ось той баланс демократичних суспільств, що зазначає Деркварт Растоу в своїх таких працях: "Переходи до демократії: спроба динамічної моделі" (1970); "Американська зовнішня політика у міжнародній перспективі" (1971); "Порівняльна політична динаміка: глобальні дослідницькі перспективи" (1991). Стосовно демократії згаданий вище вчений говорив, що "Сутність демократії - у звичці до постійних суперечок і примирень по постійно змінюваному колу питань за постійно мінливим розміщенням сил. Це тоталітарним вождям необхідно нав'язати єдність з питань принципів і процедур, перш ніж братися за інші справи, тоді як демократія - така форма організації влади, що черпає свої сили з незгоди до половини керованих" [33].

Як зазначалось в попередніх розділах ми вияснили, що таке популізм, але не привели прикладів трансформації політичних демократичних інституцій під впливом популістського управління. Тут можна роздивитись дослідження GSoD і підкреслити зміни демократичних інституцій під впливом популізму. Індекс Global State of Democracy (GSoD) Index вимірює рівень демократії в різних країнах світу за різними показниками, такими як представницька демократія, фундаментальні права, контроль над урядом та інше. Популістські уряди можуть значно впливати на ці індекси. Тут можна привести в приклад Угорщини тобто два періода до і після Орбану [21]

Період до приходу Віктора Орбана (непопулістський період)

- Угорщина мала високі показники за індексом GSoD, зокрема щодо верховенства права, свободи ЗМІ та представницької демократії. Країна була розглянута як одна з країн з найсильнішими демократичними інститутами у Східній Європі.

Період правління Віктора Орбана (популістський період)

- Після приходу до влади Віктора Орбана, показники GSoD Угорщини почали погіршуватися. Індекс свободи ЗМІ значно знизився,

оскільки уряд Орбана активно впливає на незалежні медіа. Представницька демократія також ослабла через концентрацію влади та зміни у виборчій системі, які вигідні правлячій партії [11].

За таким самим принципом можна зрозуміти тему цього підрозділу, але треба також зрозуміти що цей приклад з Орбаном хоть і є чітким, але це тільки частка великого списку таких діячів. Багато популістських лідерів, позиціонуючи себе як єдині істинні представники народу, часто інтерпретують свою виборчу підтримку як беззаперечний мандат, що дозволяє їм нехтувати або навіть підривати основні інститути, закріплені в демократичних конституціях.

Такий персоналістичний зв'язок між популістськими лідерами і народом сприяє уявленню, що традиційні механізми стримувань і противаг є застарілими і непотрібними, адже популістські лідери можуть вважати себе єдиними правдивими виразниками волі народу. Це призводить до того, що популісти, здобувши парламентську більшість, часто намагаються змінити або послабити демократичні інститути через правові реформи, які спрямовані на концентрацію влади у їхніх руках.

Ця тенденція до узурпації влади демократично обраними урядами та їх прагнення до зміцнення власної влади через підриг конституційних інститутів робить популізм серйозною загрозою для демократії. По суті, популізм може трансформувати демократичну систему, перетворюючи її на авторитарний режим, де влада зосереджена в руках одного лідера або вузької групи осіб.

У такій ситуації громадянські права, свободи та незалежність судової влади можуть бути суттєво обмежені або навіть знищені. Таким чином, популізм стає потенційно небезпечною новою загрозою для демократичного устрою, особливо коли він супроводжується інтенсивними змінами в законодавчій базі та підривом інституційних основ, на яких тримається демократія [37].

Ще одним прикладом політичних наслідків популізму є ситуація в Польщі під керівництвом свого часу партії "Право і справедливість" "PiS".

Влада PiS призвела до ослаблення верховенства права та незалежності судової системи: Починаючи з 2015 року, уряд на чолі з партією PiS ініціював кілька реформ судової системи, які викликали занепокоєння в Європейському Союзі та серед міжнародних правозахисних організацій. Зокрема, зміни, що вплинули на Конституційний трибунал та Верховний суд, розглядалися як спроби поставити судову владу під контроль виконавчої влади. Це підриває принцип верховенства права і зменшує незалежність судів, що є критично важливим елементом демократії. Також тези PiS призвели до політичної поляризації, політичний дискурс у Польщі став значно більш поляризованим, зокрема через риторику PiS, що протиставляє "справжніх поляків" іншим громадянам, що не підтримують їхню політику. Це розділяє суспільство і зменшує можливості для конструктивного політичного діалогу. І не треба забувати за конфлікти з Європейським Союзом. Реформи уряду Польщі в судовій системі та закони, що обмежують свободу ЗМІ, привели до численних конфліктів із ЄС. Євросоюз навіть запустив процедуру відповідно до статті 7 Договору про ЄС, яка може призвести до санкцій проти Польщі через порушення демократичних стандартів і верховенства права. Це посилює напруженість між Польщею та іншими членами ЄС і вплинуло на її міжнародний імідж[25].

Тому можна зробити такий висновок, що популізм як політичне явище має значний вплив на політичні системи різних країн. Наступним прикладом буде диктаторська держава яку в час економічної і політичної нестабільності зміг підкорити Лукашенко О.Г.

Після розпаду Радянського Союзу Білорусь отримала незалежність у 1991 році. На початковому етапі країна мала всі можливості для розвитку демократичної системи. У 1994 році було ухвалено нову Конституцію, яка передбачала поділ влади, багатопартійність і прозорі механізми виборів. Однак

економічна криза, слабкість політичних інститутів і відсутність досвіду демократичного управління створили сприятливі умови для виникнення авторитарних тенденцій.

У 1994 році президентом було обрано Олександра Лукашенка, який позиціонував себе як лідера "простих людей" і головного борця з корупцією. Його популістська риторика забезпечила широку підтримку серед населення, але вже на початку його правління стало очевидно, що влада поступово концентрується в руках президента. Поворотним моментом став референдум 1996 року, внаслідок якого Конституція була змінена: президент отримав значно розширені повноваження, термін його перебування на посаді було подовжено, а парламент фактично втратив свою незалежність [4].

Поступово влада Лукашенка почала придушувати будь-які прояви опозиції. Незалежні медіа закривалися або переходили під контроль держави, а громадські організації зазнавали систематичних утисків. У 2000-х роках політичні репресії стали невід'ємною частиною режиму: опозиційні лідери зникали за незрозумілих обставин, вибори фальсифікувалися, а протести жорстоко придушувалися силовими структурами.

Після виборів 2010 року міжнародна ізоляція Білорусі лише поглибилася. Влада посилила контроль над інтернетом і соціальними мережами, які ставали головними майданчиками для комунікації опозиції. Економічні труднощі змусили країну ще більше залежати від Росії, що посилювало вплив Москви на внутрішню політику Білорусі.

Кульмінацією боротьби за демократію стали президентські вибори 2020 року, які супроводжувалися масовими протестами проти фальсифікацій. Опозиція, об'єднана навколо Світлани Тихановської, змогла мобілізувати безпрецедентну кількість людей. Проте відповідь режиму була жорстокою: тисячі людей були затримані, зазнали тортур, десятки тисяч виїхали за кордон. Репресії, що послідували за протестами, остаточно ліквідували залишки

демократичних інституцій, перетворивши Білорусь на авторитарну державу з тотальним контролем над суспільством.

Ця історія є прикладом того, як поступове ослаблення демократії може призвести до встановлення авторитаризму, якщо влада використовує популістську риторичку, контроль над інформацією та репресії як основні інструменти правління .

Також можна привести доволі відомий приклад Російської Федерації там схожа історія с Республікою Білорусь, але і вплив на своїх сусідів РФ має доволі більший ніж РБ.

Після розпаду Радянського Союзу в 1991 році Російська Федерація стала незалежною державою з великими надіями на демократичні зміни. Перший президент Росії Борис Єльцин започаткував політичні та економічні реформи, спрямовані на створення ринкової економіки та демократичних інститутів. Проте процес демократизації в Росії зіткнувся з серйозними викликами, серед яких були економічні труднощі, політична нестабільність і слабкість інститутів правової держави.

У 1990-х роках Росія пережила глибоку соціально-економічну кризу. Шокова терапія, яка мала на меті швидкий перехід до ринкової економіки, спричинила падіння рівня життя, зростання нерівності та масову приватизацію, що перетворила значну частину державної власності на активи вузького кола олігархів. На цьому фоні суспільство втрачало довіру до демократичних інститутів, а ідея "сильної руки" ставала дедалі популярнішою.

У 1999 році Єльцин передав владу Володимиру Путіну, який спочатку позиціонував себе як послідовника демократичних реформ. Проте вже з початку його правління почалася систематична концентрація влади в руках президента. Одним із перших кроків Путіна стало посилення контролю над регіонами через так звану "вертикаль влади". Це ослабило вплив губернаторів і зосередило ключові рішення в Кремлі.

На початку 2000-х років Кремль встановив контроль над головними телеканалами, що дозволило створити монополію на інформацію. Незалежні медіа та журналісти почали зазнавати тиску, а критика влади часто призводила до переслідувань або навіть вбивств, як у випадку Анни Політковської. Паралельно влада використовувала економічні інструменти для придушення олігархів, які могли становити загрозу. Яскравим прикладом цього став арешт Михайла Ходорковського та передача активів "ЮКОС" під контроль держави.

Вибори поступово перетворювалися на формальність. Політичні партії, що виступали проти Кремля, почали витіснятися з політичного поля через юридичні та адміністративні механізми. До середини 2000-х років парламент перетворився на інструмент затвердження рішень президента. Конституція була змінена, що дозволило Путіну залишатися при владі набагато довше, ніж це передбачалося спочатку.

Події 2011–2012 років, пов'язані з протестами проти фальсифікації виборів, продемонстрували зростання невдоволення суспільства. Проте замість реформ влада відповіла посиленням репресій, новими законами, які обмежували свободу слова, зборів і діяльність громадських організацій[36].

Анексія Криму в 2014 році та війна на Донбасі стали поворотними подіями, які остаточно визначили курс Росії на ізоляцію від Заходу і зміцнення авторитарного режиму. Пропаганда та державний контроль над інформаційним простором зіграли ключову роль у створенні суспільної підтримки цих дій [37].

Президентські вибори 2018 року підтвердили домінування Путіна, а конституційна реформа 2020 року дозволила йому залишатися при владі до 2036 року. Влада остаточно придушила залишки політичної опозиції: провідний опозиціонер Олексій Навальний був ув'язнений, а його організації визнані "екстремістськими".

Станом на 2024 рік Росія являє собою авторитарну державу, де всі ключові політичні, економічні та соціальні рішення зосереджені в руках невеликої групи людей на чолі з Путіним. Демократичні інститути в країні

існують лише номінально, а громадянські права та свободи жорстко обмежуються. Історія Росії після 1991 року стала прикладом того, як можливості демократичного розвитку можуть бути втрачені через систематичну концентрацію влади, посилення репресій і використання популістської риторики для збереження авторитарного режиму [19].

Тому висновок можна зробити такий, що популізм, як політична стратегія, має суттєвий деструктивний вплив на демократичні інститути, особливо у суспільствах, що перебувають у стані економічної або політичної кризи. На прикладі Російської Федерації можна побачити, як популістські підходи до управління спершу посилюють довіру до влади, але згодом підривають основи демократії.

Популісти часто зображають парламент, незалежну судову систему або політичну опозицію як корумпованих або неефективних "ворогів народу". У результаті ці інститути втрачають суспільну підтримку, а їхня автономія поступово руйнується. У Росії це проявилось у перетворенні парламенту на декоративний орган, що виконує лише формальні функції.

Під гаслами "захисту інтересів народу" популісти використовують кризові обставини для зміцнення власної влади. У Росії Володимир Путін поступово централізував контроль, використовуючи популістську риторику про "стабільність" і "національну гордість". Це призвело до ослаблення системи стримувань і противаг, яка є основою демократії.

Популістські режими використовують пропаганду для зміцнення власної легітимності та придушення критики. Контроль над медіа допомагає формувати громадську думку, створюючи ілюзію загальної підтримки і дискредитуючи незалежні джерела інформації. У Росії державна монополія на ЗМІ стала потужним інструментом для придушення опозиційних голосів.

Популісти зображають незалежні громадські організації та активістів як загрозу "національним інтересам". У Росії цей підхід призвів до масового

закриття некомерційних громадських організацій, обмеження прав на протест та маргіналізації опозиційно налаштованих громадян.

Популізм часто зберігає формальні атрибути демократії, такі як вибори або конституційні реформи. Проте ці механізми стають лише інструментами легітимації авторитарного правління. У Росії вибори перетворилися на контрольований процес без реальної конкуренції, що підриває довіру до виборчої системи.

Популізм створює ілюзію демократії, водночас систематично руйнуючи її фундаментальні принципи. У короткостроковій перспективі він може забезпечити стабільність і суспільну підтримку, проте в довгостроковій перспективі веде до послаблення політичної системи, втрати незалежності демократичних інститутів і концентрації влади. На прикладі Росії видно, як популізм перетворюється на засіб легітимації авторитаризму, руйнуючи можливості для повернення до повноцінного демократичного управління [40].

Висновки до розділу 3. Аналізуючи взаємозв'язок культури, демократичних інституцій і популізму як політичної стратегії, можна дійти висновку, що популізм є багатогранним феноменом, який чинить суттєвий вплив як на політичну систему в цілому, так і на демократичну культуру зокрема. Культура, будучи носієм суспільних цінностей, норм і моделей поведінки, визначає основи політичної взаємодії, формує підходи до прийняття рішень та ставлення громадян до інституцій. У цьому контексті популізм, як особливий тип політичної риторики та мобілізаційної стратегії, здатний трансформувати зміст демократичного процесу та змінювати уявлення громадян про саму демократію.

Популісти апелюють до «народу» як до єдиного та автентичного джерела легітимності, часто протиставляючи його «корумпованим елітам» або традиційним політичним інституціям. У короткостроковій перспективі це може посилювати політичну участь, привертати увагу до замовчуваних проблем та активізувати раніше пасивні верстви населення. Проте, у довгостроковому

вимірі така стратегія може призводити до ерозії довіри до інституцій, посилення політичної поляризації, спрощення складних суспільних дискусій до емоційних гасел, а також підриву авторитету експертного знання й медіа.

Особливої ваги набуває інформаційний аспект популізму, який активно використовує новітні технології для поширення спрощених наративів, маніпуляції фактами, емоційного впливу та створення альтернативної реальності. Такі процеси ведуть до фрагментації інформаційного простору, зниження критичного мислення та зростання політичної апатії або радикалізації.

Таким чином, популізм можна розглядати як виклик демократичній культурі: з одного боку, він є проявом кризових явищ у політичній системі, з іншого — чинником, що стимулює перегляд цінностей, норм і механізмів функціонування демократії. Популізм не є однозначно негативним чи позитивним явищем; його вплив визначається соціальним контекстом, інституційною стійкістю та культурним рівнем політичної спільноти. У зв'язку з цим необхідним стає формування відповідальної політичної культури, яка здатна інтегрувати конструктивні елементи популізму, одночасно протидіючи його деструктивним наслідкам.

ВИСНОВКИ

Популізм як політичне явище являє собою складний і багат шаровий процес, який має глибоке історичне, соціальне та культурне підґрунтя. Його витоки простежуються ще в античні часи – зокрема в політичній практиці Давньої Греції та Римської республіки. Уже тоді політичні діячі зверталися до широких мас, використовуючи риторику, що формувала уявну опозицію між «звичайним народом» і «правлячою елітою». Приклади діяльності Солона, братів Гракхів, Гая Юлія Цезаря, а також протистояння оптиматів і популярів свідчать про те, що популізм уже в ті часи виконував роль дієвого інструмента впливу на суспільні настрої, хоч і не мав сучасної термінологічної форми.

У середньовічну епоху, попри відсутність розвинених виборчих механізмів, виникали прообрази популістських рухів. Це, зокрема, повстання Уота Тайлера, легенда про Робін Гуда, а також ідеї, які сповідували левелери та дігери. Ці явища мають спільні риси з нинішніми формами популізму: зокрема, звернення до народу, критика привілейованих верств, заклики до рівності та соціальної справедливості. Вони підтверджують думку, що популізм не є новітнім утворенням, а радше природною реакцією соціуму на несправедливість, нерівність та політичну відчуженість.

У Новий час популізм зазнав трансформації, набувши структурованих форм у межах демократичних інституцій. Він став предметом серйозних досліджень у політичній науці. Однією з ключових рис сучасного розуміння популізму є його стратегічна суть. Нині популізм розглядається насамперед як технологія здобуття й утримання влади, що ґрунтується на чіткому протиставленні «народу» та «еліти», де лідер або політична сила проголошують себе єдиним справжнім виразником інтересів більшості.

Існують різні форми популізму, серед яких виокремлюється економічний популізм, що зосереджується на обіцянках соціального добробуту, державної підтримки та справедливого розподілу ресурсів. Такі моделі активно використовують засоби масової комунікації для формування образу захисника інтересів пересічного громадянина. Слід зазначити, що популізм може проявлятися як у правому, так і в лівому політичному спектрі, що визначає його різноманітні ідеологічні модифікації.

Типологія популізму й способи його інтерпретації значною мірою залежать від обраної методології: від нормативно-ціннісного до структурно-функціонального або дискурсивно-комунікативного підходу. Популізм може нести як позитивний заряд, сприяючи залученню громадян до політики та ініціюванню змін, так і мати негативні наслідки – зокрема, спричиняти авторитарні тенденції, соціальну поляризацію та ослаблення демократичних інститутів.

Таким чином, популізм – це не лише набір лозунгів чи певна ідеологічна доктрина, а насамперед адаптивна політична стратегія, яка використовує апеляцію до колективної ідентичності, емоційного фону та соціальних очікувань для досягнення політичних цілей. Його багатовимірна природа охоплює історичний досвід, соціальні зміни, ідеологічні суперечності та медійну логіку сучасного суспільства. Теоретичне осмислення популізму дає змогу глибше зрозуміти його сутність, механізми впливу й потенційні наслідки для розвитку демократії.

Популізм як інструмент політичного маніпулювання ефективно впливає на масову свідомість, поєднуючи емоційну риторику, спрощення складних проблем, створення образу ворога та ілюзорні обіцянки. Його головна мета — здобути підтримку електорату й утвердити владу без реального вирішення системних питань.

Популістські технології є частиною ширшого процесу політичної маніпуляції, що спрямований на нав'язування ідей та переконань через

свідомий або прихований вплив. Такі практики послаблюють критичне мислення, викривляють уявлення про політичну реальність і можуть загрожувати демократичним інститутам.

Прикладом є місцеві вибори 2010 року в Україні, де фіксувалися випадки медіа-монополії, адміністративного ресурсу та маніпулювання громадською думкою. Це підтверджується у працях вітчизняних дослідників, які наголошують на ризиках для суспільної стабільності та легітимності влади.

Попри існування міжнародних та національних правових норм, що гарантують свободу слова та захист виборчого процесу (зокрема в Конституції та Виборчому кодексі України), проблема полягає в їхній реальній імплементації. Часто популістські заяви формально не порушують закону, проте є маніпулятивними за суттю.

Популізм виходить за межі політики, проникаючи в медіа, бізнес і громадські ініціативи, де використання емоцій як засобу впливу підриває довіру до інституцій та замінює раціональний дискурс емоційними реакціями. Усвідомлення цих механізмів і розвиток політичної культури — критично важливі для збереження демократії.

Дослідження взаємозв'язку між культурою, демократичними інституціями та популізмом як політичною стратегією дозволяє стверджувати, що популізм є складним і багатовимірним явищем, яке суттєво впливає як на функціонування політичної системи загалом, так і на стан демократичної культури зокрема. Культура, як носій суспільних норм, цінностей та моделей поведінки, задає рамки політичної взаємодії, визначає механізми ухвалення рішень і впливає на рівень довіри громадян до інституційної структури. У цьому світлі популізм, виступаючи в ролі специфічної політичної риторики та інструменту мобілізації, здатен істотно змінювати зміст демократичних процедур і трансформувати сприйняття демократії самими громадянами.

У своїх заявах популісти апелюють до образу "народу" як єдиного носія легітимної влади, водночас протиставляючи його "корумпованим елітам" або

усталеним інституціям влади. Такий підхід у короткостроковій перспективі може стимулювати політичну активність, виводити на поверхню раніше ігноровані проблеми й залучати до участі у виборчому процесі ті соціальні групи, що раніше залишалися пасивними. Водночас у довготривалій перспективі ця стратегія здатна спричинити втрату довіри до політичних інститутів, загострення суспільної поляризації, редукцію складних політичних дискусій до простих емоційних посилів і послаблення авторитету експертного середовища та журналістики.

Інформаційна складова популізму набуває особливої значущості в епоху цифрових технологій, які дають змогу швидко поширювати спрощені меседжі, маніпулювати фактами, впливати на емоції громадян та створювати паралельну, вигідну для популістів, реальність. Ці процеси ведуть до роздробленості інформаційного простору, падіння рівня критичного мислення в суспільстві та зростання або апатії, або політичного радикалізму.

Отже, популізм варто трактувати як серйозний виклик для демократичної культури: з одного боку, він свідчить про кризи всередині політичної системи, а з іншого — стимулює її переосмислення, зокрема цінностей, норм і механізмів функціонування. Його вплив не є однозначно негативним чи позитивним — усе залежить від рівня зрілості політичної культури, стійкості демократичних інституцій і конкретного соціального контексту. У цьому зв'язку актуальним є завдання розвитку відповідальної політичної культури, здатної сприймати конструктивні риси популізму, водночас ефективно нейтралізуючи його потенційно шкідливі наслідки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративний ресурс на виборах в Україні: механізми і наслідки. // Політичний менеджмент. — 2011. — №3 (50). — С. 22–30.
2. Барабаш Ю. В. Соціологічний вимір політичної культури України // Соціологічні дослідження. 2014. № 2. С. 124–136. URL: <http://socio-journal.kpi.kiev.ua> (дата звернення: 03.02.2025).
3. ББС News Україна. Ево Моралес: від боротьби за права корінних народів до політичної кризи. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-50399386> (доступ надано: 11.03.2025).
4. ББС News Україна. Лукашенко — від борця з корупцією до довічного президента. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cx02wkllyujo> (дата звернення: 18.05.2025).
5. Верховна Рада України. Офіційне джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 18.05.2025).
6. Головка А. В. Аналіз регіональних тенденцій політичного популізму в Україні // Регіональні студії. 2021. № 35. С. 45–53. URL: <https://regionalstudies.uzhnu.uz.ua> (дата звернення: 26.04.2025).
7. Дубовик В. М. Із історії виборчої демократії: монографія. Умань : ВПЦ "Візаві", 2010. 176 с. URL: <http://dspace.udpu.edu.ua> (дата звернення: 12.02.2025).
8. Закон України «Про вибори Президента України» від 17.01.1999 № 396-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 18.05.2025).

9. Закон України "Про медіацію". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 08.01.2025).
10. Коваленко О. Популізм у політичних процесах України: феномен і наслідки // Соціологічні дослідження. 2022. № 1. С. 34–45. URL: <http://socio-journal.kpi.kiev.ua> (дата звернення: 19.01.2025).
11. Литвин О. Популізм як форма політичного дискурсу: соціологічний аналіз // Вісник КПП. Політологія. Соціологія. Право. 2022. № 2. С. 125–138. URL: <https://visnyk-psp.kpi.ua> (дата звернення: 24.04.2025).
12. Новий "Уго Чавес"? Президентську гонку в Мексиці очолив лідер лівих сил і "революції кактусів" // НВ. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/novij-uho-chaves-prezidentsku-honku-v-meksitsi-ocholiv-lider-livikh-sil-i-revoljutsiji-kaktusiv-2468591.html> (дата звернення: 01.05.2025).
13. Хартія основних прав Європейського Союзу. Центр громадянських свобод. URL: <https://ccl.org.ua> (дата звернення: 13.05.2025).
14. Щепанський Я. Елементарні поняття соціології / пер. з польської І. Матвійчук. — М. : Прогресс, 1990. — 276 с.
15. Що таке популізм? // НВ. URL: <https://www.project-syndicate.org/magazine/the-new-year-and-the-new-populism-by-margaret-macmillan-2017-01> (дата звернення: 17.02.2025).
16. Bradley H. Jair Bolsonaro: Brazil's Populist Threat. Democratic Erosion, 28 квітня 2022 року. URL: <https://www.democratic-erosion.com/2022/04/28/jair-bolsonaro-brazils-populist-threat/> (доступ надано 11.03.2025).
17. Canovan M. Populism and the Mirror of Democracy. — Palgrave Macmillan, 1999. — 218 р.
18. Дональд Трамп здобув переконливу перемогу на президентських виборах у США. URL: <https://www.golosameriki.com/a/donald-trump-s-us-presidential-victory-was-sweeping-/7860157.html> (дата звернення: 17.05.2025).

19. Freedom House. Freedom in the World 2024: Russia. URL: <https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2024> (дата звернення: 18.05.2025).
20. Livy. *The Early History of Rome: Books I–V* / Translated by Aubrey de Sélincourt. — London: Penguin Classics, 2002. — 496 p.
21. IDEA International. Угорщина: Democracy Tracker. URL: <https://idea.int> (дата звернення: 11.01.2025).
22. Ітвел Р., Гудвін М. Національний популізм: Повстання проти ліберальної демократії. Лондон: Pelican Books, 2018. 320 с.
23. Jones D. Summer of Blood: The Peasants' Revolt of 1381. London : Harper Press, 2009. 256 p.
24. Kaltwasser C. R. The Oxford Handbook of Populism. Oxford : Oxford University Press, 2017.
25. Kowalski, M. Populism and the Party Law and Justice (PiS) in Poland: A Nationalist and Conservative Movement // East European Politics, 2019. Vol. 35, No. 3, pp. 290–309.
26. Про популістський розум Ернесто Лаклау // ResearchGate. URL: <https://www.researchgate.net> (дата звернення: 03.03.2025).
27. Лаклау Е. На тему популістського розуму / пер. з англ. В. Притуляк. К. : Логос, 2015. 300 с. URL: <http://voidnetwork.gr> (дата звернення: 25.01.2025).
28. Laclau E. Populism: What's in a Name? In: *Populism and the Mirror of Democracy*. London : Verso, 2005. P. 32–49.
29. Lega Online: політичний рух Італії. URL: <https://www.legaonline.it> (дата звернення: 06.01.2025).
30. Mommsen, Theodor. *The History of Rome* / Translated by William P. Dickson. — Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 720 p.
31. Marx, Karl; Engels, Friedrich. *The Communist Manifesto* / Edited with an introduction by Gareth Stedman Jones. London: Penguin Classics, 2002. 304 p.

32. Movimento Cinque Stelle: офіційний сайт. URL: <https://www.movimentocinquestelle.it> (дата звернення: 25.02.2025).
33. Растоу Д. Перехід до демократії: теоретичні аспекти // Антологія сучасної політичної думки. URL: <https://anthologyforthe lazy.webnode.com.ua> (дата звернення: 07.03.2025).
34. Parmelee J. H., Bichard S. L. Politics and the Twitter Revolution: How Tweets Influence the Relationship between Political Leaders and the Public. Lanham: Lexington Books, 2011. — 212 p.
35. Популізм у цифрах: глобальний індекс популізму. URL: <https://populismindex.com> (дата звернення: 17.04.2025).
36. Human Rights Watch. *World Report 2013: Russia – Crackdown on Protesters and Media Freedom*. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/russia> (дата звернення: 18.05.2025).
37. Putin's Populism Trap / Carnegie Endowment for International Peace. 2017. URL: <https://carnegieendowment.org/posts/2017/12/putins-populism-trap?lang=ru> (дата звернення: 18.05.2025).
38. Roadmap for Digital Cooperation: Implementation of the Secretary-General's Roadmap. New York : United Nations, 2020. URL: <https://www.un.org/en/content/digital-cooperation-roadmap/> (дата звернення: 18.05.2025).
39. St. Martin's Press. Тернер Р. Легенда про Робіна Гуда і Німецьку селянську війну. New York, 1994. 256 с.
40. The Populist Harm to Democracy: An Empirical Assessment. Tony Blair Institute for Global Change. URL: <https://institute.global/insights/geopolitics-and-security/populist-harm-democracy-empirical-assessment> (дата звернення: 18.05.2025).
41. Франк Г., Фарбер К. Маніпульоване суспільство. К.: Прогрес, 1974. 214 с.